

NŐKÉP A 18. SZÁZADI REFORMÁTUS HALOTTI PRÉDIKÁCIÓKBAN

Rácsai Rita

Bevezetés

A múlt kutatása sokáig egyet jelentett a nagy történelmi események láncolatának vizsgálatával. Ezeket az eseményeket többnyire férfiak alakították – és ahogyan a politikában, a hadviselésben, úgy a tudományban és a művészetben is hozzájuk köthető szinte minden maradandó eredmény. Ha a nők szerepéhez is jutottak a nyilvánosság előtt, az kirívó esetnek számított, semmiképpen sem lehetett általánosnak nevezni. Kimaradtak volna a világ alakításából?

A feminista történetírás radikális elképzelései, bár gyakran jellemezték túlkapások (history helyett *herstory* stb.), arra mindenestre felhívták a figyelmet, hogy a történészek által feltárt múltból hiányoznak a nők. Mára a tudomány egyre inkább az elmúlt korok viszonyainak komplex feltárására törekszik, és ehhez mindkét nem életét vizsgálja, hogy érthetőbbé váljanak a múltban lezajlott események.

„Minden sikeres férfi mögött egy nő áll” – tartja a ma már közhelyszámba menő mondás. De vajon milyen nők álltak a múlt sikeres férfijai mögött? Hogyan tették lehetővé ezek az asszonyok, hogy a férjeik elláthassák közfeladataikat? Hogyan biztosították a politikai tevékenység vagy a tudományos munka nyugodt hátterét? Milyen elvárásoknak kellett megfelelniük életük során? És vajon mindezért mennyire becsülte meg őket a férjük, a családjuk, illetve a társadalom? Dolgozatomban ezeket a kérdéseket vizsgálom majd a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának néhány nyomtatványa alapján.¹

Már dr. Bobula Ida is felhívta a figyelmet a halotti prédikációk forrásértékére 1933-ban megjelent, a 18. századi nőkről írott monográfiájában.² Napjainkban számtalan tudományterület használja fel ezeket a szövegeket a genealógiától az egyháztörténeten át a művelődéstörténetig.

¹ Valamennyi vizsgált nyomtatvány a könyvtár B942f helyrajzi számú, halotti prédikációkat tartalmazó kolligátumában található. Idézéskor törekedtem a betűhű átírásra, azonban a 18. század eleji és a mai írásjelek eltérései miatt kénytelen voltam a hiányt az 's', 'ö' és 'ü' betűkkel pótolni. Mivel a nyomtatványok oldalai eredetileg számozatlanok, az oldalszámokat szögletes zárójelben tüntettem fel a hivatkozásokban.

² „... a nőkérdésnek meglepően bő anyaga van együtt a prédikátoroknak ilyen, utólag nyomtatásban is megjelent beszédeiben” – BOBULA Ida: *A nő a XVIII. század magyar társadalmában*. Bp., Magyar Társadalomtudományi Társulat, 1933. 54.

A nőtörténet ismereteihez a nők ravatala fölött mondott halotti prédikációk kétféleképpen járulnak hozzá. Egyrészt ismertetik a kor általános elvárásait a nőkkel szemben, másrészt konkrét élettörténeteket beszélnek el, amelyek illeszkedhetnek a nőkről kialakult általános képbe, de bizonyos pontokon el is térhetnek attól, megmutatva, mik voltak azok a lehetőségek, amikkel az asszonyok a társadalom rosszállása nélkül élhettek.

Az általam tanulmányozott halotti prédikációk mindegyike a 18. század első felében (1720 és 1734 között) hangzott el nagy tekintélyű, széles körben ismert református férfiak – fontos tisztséget betöltő nemesek vagy híres tudósok – asszonyai felett. Bethlen Judit (†1720) az ifjabb Köleséri Sámuel, külföldön is elismert orvos és természettudós párja volt. Kun Borbála (†1720) annak a Széki Teleki Józsefnek volt a felesége, aki később Bethlen Katát vette el. Köleséri Sára (†1722) férje, Komáromi György éppen Debrecen főbírója volt az asszony halálakor. Ubrisi Mária (†1730) a híres-hírhedt sárospataki professzor, Csécsi János házastársaként hunyt el. Rhédey Krisztina (†1734) tíz évig Bethlen Ferenc felesége volt. Bánffy Kata (†1734) Wesselényi Istvánnal élt 34 éven át házasságban. Dolgozatomban egyaránt vizsgálom majd az e nőkkel szemben támasztott általános elvárásokat, illetve a prédikációkban megörökített egyedi női életutakat.

Igehirdetés a temetésen

A prédikációk fontos szerepet játszottak a kora újkor református emberének életében. Rajtuk keresztül közvetítette a gyülekezet lelkésze az egyház tanításait, normáit, amelyek aztán meghatározták az egész közösség életét, és hatásukat éreztették nemcsak a hívek magatartásában, egymással való érintkezésében, hanem a hivatalos szövegekben: a törvényekben vagy céhszabályzatokban is.³ Különösen fontosnak tekintette a református egyház a temetési igehirdetést, hiszen a szituáció, amelyben ezek a prédikációk elhangzottak, komoly lelki próbatételt jelentett az érintetteknek.

A 18. század embere számára a halál nem volt annyira idegen, mint napjaink társadalmában. A betegápolás otthon zajlott, családi körben, a halálos ágynál pedig megjelentek a távolabb élő rokonok is – a haláleset csak akkor okozott sokkot, ha váratlanul történt, és felkészületlenül érte a hozzátartozókat.⁴ Azonban még így is krízishelyzetet jelentett egy-egy közeli családtag elvesztése. A veszteség feldolgozásában a lelkipásztor igyekezett segítséget nyújtani a hozzátartozóknak.⁵

³ A debreceni kollégiummal kapcsolatban erről ld.: *Hajdú-Bihar megye népművészete*. Szerk. Gazda László–Varga Gyula. Európa, Bp., 1989. 9–10.

⁴ POLCZ Alaine: *Segítenek a rítusok*. In: Letakart tükrök. Halál, temetkezés, gyász. Vál., szerk. Angyal Eleonóra–Polcz Alaine. Helikon, Bp., 2001. 122–123.

⁵ A lelkipásztorok szerepéről a haláleset után ld. FEKETE Károly: *A temetési igehirdetés kérdései*. (A Gyakorlati Teológiai Tanszék tanulmányi füzetei). Debrecen, Debreceni Református Teológiai Akadémia, 1993. 12–13. Ugyan a jegyzet napjaink leendő lelkészeinek készült, de a temetési igehirdetés feladataira általában is rávilágít.

Nem véletlen, hogy a nyomtatásban fennmaradt halotti prédikációkat általában az elhunytat jól ismerő személy mondta el a búcsúztatáson. Akkoriban a lelkész még tényleges lelki gondozói feladatot is ellátott, megjelent a betegágyánál, a haláleset bekövetkezésétől kezdve pedig közvetlenül tapasztalhatta meg a családtagok gyászreakcióit. Mindezek ismeretében építette fel a temetésen elhangzó prédikációját – úgy, hogy az igazán személyhez szóló legyen, egyúttal segítsen a rokonoknak a halál tényének elfogadásában.⁶

A temetési igehirdetést a református egyház a halálról vallott tanításai miatt minden korban fontosnak tekintette. A reformátusok ugyanis a katolikus egyház híveivel szemben nem fogadják el a purgatórium létezését, és nem ismerik az engesztelő szentmise fogalmát sem. Az egyház tagjai számára egyedül a földi élet minősége dönti el a túlvilágon elfoglalt helyet, a halállal pedig lezárulnak a lehetőségek – az elhunyt lelkének sorsát a gyászoló hozzátartozók utólag már semmiképpen nem befolyásolhatják. Éppen ezért a halotti prédikáció is minden esetben az élők számára íródik. Számukra az életben maradás haladékokat jelent: lehetőséget saját maguk jobbá tételére, a hitbeli épülésre, és a lelkésznek feladata, hogy ehhez követendő példát adjon.⁷ Egyed Emese a halotti prédikációkat „*a ráhatás-személyiségformálás sajátos módzatainak*” nevezi.⁸

E prédikációk hatásukat gyakorta úgy érték el, hogy a halottat állították példaképpül a gyászoló gyülekezet elé. Ezzel kapcsolatban a református egyház többször is kénytelen volt rendelkezni, ugyanis helytelennek találta az ilyenkor bemutatott, erőteljesen idealizált jellemrajzokat. Ezek a leírások nem is annyira a konkrét elhunytrol, hanem inkább a kor elvárásairól vallanak, részben a példaadás miatt, részben pedig azért, mert már a kora újkorban is érvényes volt a „*halottrol vagy jót, vagy semmit*” elve.⁹ Az sem elhanyagolható tényező, hogy a halotti prédikációk megrendelői a gyászoló családok voltak, akik érthető módon elhunyt szerettük méltatását várták el a prédikátortól, a terhelő részletek nélkül. E családok a prédikátoroknak gyakran egyúttal patrónusai is voltak, tehát a szöveg szerzője anyagilag függött tőlük.¹⁰

A vezető református értelmiség temetési gondosan koreografált események voltak, számos résztvevővel. Maga a ceremónia, illetve az azzal egybekötött halotti

⁶ E közvetlen kapcsolat mai hiányára szintén Fekete Károly hívja fel a figyelmet, ld. *Uo.*, 6.

⁷ *Uo.*, 15–16.

⁸ EGYED Emese: *A gyászpompa*. In: Néző, játék, olvasó. Dráma- és színháztörténeti tanulmányok. Szerk. Egyed Emese. Kolozsvár, Kriterion, 2004. 162.

⁹ NAGY Zsófia Borbála: *Asszonyok árnyékképe. A nőkérdés a halotti prédikációkban*. In: Néző, játék, olvasó..., 140–141.

¹⁰ FARKAS Noémi Tünde: „*Et moriemur*” – *Az halálnak képe halotti beszédben lerajzolva. A megfigyelt és a megfigyelő helyzete a halotti beszéd és a temetési szertartás reprezentációján keresztül*. In: Látás, tekintet, pillantás. A megfigyelő lehetőségei. (Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok). Szerk. Kovács Éva, Orbán Jolán, Kasznár Veronika Katalin. Pécs–Bp., Gondolat, 2009. 229.

tor fontos szerepet játszottak a társas kapcsolatok ápolásában, és nagy fontosságot tulajdonítottak a megfelelő szervezésnek.¹¹ Az illő szertartás lebonyolítása a legközelebbi hozzátartozók feladata volt, a rokonságé és az ismeretségi köré pedig az, hogy jelen legyenek: hogy megadják a végtisztességet az elhunytak, a gyászolókat pedig vigasztalják. A temetésen való részvételt keresztényi cselekedetnek tekintették, amiért az összegyűlték méltók Isten áldására.

Az elhunyt méltó meggyászolásának fontosságára a halotti prédikációk maguk is felhívták a figyelmet, bibliai példákra hivatkozva. Így került párhuzamba a feleségét gyászoló férj Jákob ószövetségi alakjával, aki a szülésbe belehalt feleségének, Ráhelnek még az utazás kedvezőtlen körülményei között is emlékoszlopot emeltetett.¹² Bethlen Judit váratlanul bekövetkezett halála után a prédikátor fontosnak tartotta megjegyezni a sírnál, hogy nem a temetés külsőségei vagy helyszíne, hanem a kimúlás módja a lényeges az üdvösség szempontjából.¹³ Valószínűleg a férjet a gyásza mellett az is bántotta: feleségét a körülmények miatt nem tudja méltó módon búcsúztatni, hanem éppúgy „*útfélen*” kell eltemettetnie, mint Jákobnak Ráhelt.

A tehetősebb rétegek törekedtek arra, hogy maradandó emléket állítsanak halottjuknak. Ilyen volt a kőből készült síremlék, de így tekintettek a temetés után nyomtatásban kiadott ún. halottas könyvekre is.

A halottas könyvek

Hogy ezeket a kiadványokat a méltó, maradandó emlékállítás egyik lehetőségeként tartotta számon kor embere, arról a nyomtatványok időnként metaforikus címei is tanúskodnak. *Monumentum Funebre* került ki a sajtó alól Köleséri Sárára emlékeztetve, *Colossus Lachrymans*. Az-az: (...) *Síralmas Oszlop* nyomtatott menyé, Was

¹¹ BOBULA 1933, 54.

¹² IMÓZ. 35, 16–20.

¹³ SOLYMOSI Mihály: *Temetési Emlékezetnek OSZLOPA. Mellyet, Azon URI ASZSZONY Testének, sírbe-való bé-tétele előtt emelt, a' Batzai Templomban, SOLYMOSI MIHÁLY; Vizaknai Prédikátor.* In: LUGUBRE SACRUM. Avagy, Az Isten jó kedvéből adattetott, életében kegyes szelídségű, holtta után halhatatlan ditsőséget nyerő, a' földön emlékezetes Oszlopot érdemlő, valóságos jó Feleségnek le-rajzolásában, A' NEHAI MELTOSAGOS GROFF BETHLEN JUDITH ASZSZONYNAK, TEKINTETES és MÉLTOSÁGOS KERES-EERI KŐLESERI SAMUEL UR, Felséges Római Imperator, Erdélynek örökös Fejedelme, Kegyelmes Urunk Erdélyi Gubernialis belső Secretariussa és Referendariussa, &c. Isten szerint való minapi szerelmes Házastársának el-temettetése alkalmatosságával, Böjt elő havának 18 napján, M.DCC.XX. Esztendőben, a' Batzai Udvarháznál, és Templomban lett, alkalmaztató, és a követésre mindenknek elejikke adó, HALOTTI UTOLSO TISZTESSÉG TÉTEL. Kolozsvár, Telegdi Pap Sámuel, *évszám nélkül*. [25–29.]

Anna halála után.¹⁴ Bethlen Judit halálára *Temetési Emlekezetnek Oszlopa* íródott. Bánffy Katának és férjének, Wesselényi Istvánnak egyenesen *Mausoleum, Az-az: Temetségnek uj Tornya* őrzi az emlékét.

A halotti prédikációk lejegyzése és kinyomtatása középkori eredetű hagyomány, német nyelvterületről került át a magyarokhoz.¹⁵ Igazán elterjedté a 17–18. században vált, és leginkább mindvégig református szokás maradt.¹⁶ Eleinte csak a legelőkelőbbek éltek vele, később aztán elterjedt azok körében is, akik a tudományos életben játszottak kiemelkedő szerepet.¹⁷

A nyomtatásban fennmaradt halotti prédikációk többsége férfiak fölött hangzott el. A nőket búcsúztató nyomtatványok aránya magyar nyelvterületen hozzávetőleg 37%, a németeknél ugyanez 34% körül mozog.¹⁸ Esetükben a halottas könyv megrendelője többnyire a gyászoló férj. Egy-egy kötet általában egy-egy személyhez köthető, de előfordultak esetek, amikor több elhunyt szerepelt egyetlen halottas könyvben. Bánffy Katát férje temetésének előkészületei közben érte a halál. A szertartáson elhangzó, eredetileg a férjet méltató szövegeket az utolsó pillanatban igazították a kettős halálesethez, amiért Zoványi György, az egyik prédikáció szerzője nem is felejt el szabadkozni.¹⁹

¹⁴ A Was Anna emlékére megjelentetett halottas könyv Kollégiumban fennmaradt töredéke csak verseket tartalmaz. *COLOSSUS LACHRYMANS. Az-az: Életében drága Virtusokkal fel-ékesítettett, Halálában mindenektől meg-tiszteltetett, Néhai TEKÉNTETES, NEMZETES WAS ANNA ASZSZONYNAK; TEKÉNTETES, NEMZETES C. COMÁROMI ISTVÁN URAMNAK, Tekéntetes Nemes Bihar és Aba-Uj Vármegyéknek Törvényes Tábla Assessorának szerelmes Házastársának sírbe való tétettetésének idején, érdemlett utolsó tisztességének meg-adására, Sz. Jakab Havának 11. Napján, 1723. Esztend. el-mondattatott, és fellyül meg-nevezett kedves és hűséges Férjének akaratiából, a' N. Debreczeni Reform: Collegiumtól, emlékezetben hagyattatott SIRALMAS OSZLOP.* Debrecen, Viski Pál, évszám nélkül.

¹⁵ FARKAS 2009, 227.

¹⁶ NAGY 2004, 137–139.

¹⁷ Uo., 138.

¹⁸ FARKAS 2009, 226.

¹⁹ ZOVÁNYI György: *MAUSOLEUM, Az-az: Temetségnek uj Tornya. Mellyet, Régen el-tökéltett akaratiából építetett, NÉHAI MÉLTÓSÁGOS FEJEDELMi Aszszony, Gróf Losontzi BÁNFFI KATA ASZSZONY, b. e. Férjének, N. MÉLTÓSÁGOS L. B. HADADI VESSELENYI ISTVÁN Fejedelmi Urnak Ágyas-Házúl nyúgodalomra; Melly mikor el-készült volna, Férjén való sok siránkozása miatt el-bádgvadván, hozzá való búzgó szerelmében a' titkos Isteni igazgatás által el alutt, Kis-Aszsz. hav. 12. napján: Ki-is míg szólhatott, parantsolta szomorú Árva Gyermekeinek, hogy b. e. Férjével együtt, magától még életében el készítettett Halotti Pompával egyszer'smind tétessék azon Mausoleumban 'Sibón Kis-Aszsz. hav. 22. napján, Melly ditsőséges, noha szomorú és ritka példájú Páros Halotti Temetésnek rendelt napján Tanitást tett az Isten beszédéből a' Mausoleum dombján ZOVÁNYI GYÖRGY Magyar-Országi Reformatus Superintendens.* In: SERKENTŐ ORA. Mellyel, E' nehéz időben lelki vigyázásra idvességünk drága köntösének meg-óltalmazására serkengettetünk ama' Nagy VESSELENYI HÁZBOL ki-jött NÉHAI MÉLTÓSÁGOS LIBER BARO HADADI VESSELENYI ISTVÁN ÚR, FELSÉGES URUNK' belső Tanács Úr Hivének, az Erdélyi három Natio és Statusok bölts Praesidensének, Nemes Közép-Szólnok Vármege' érdemes Fő-Ispánjának, az Erdélyi Reform. Eklésiák' 's Collegiumok' mind Fő Curatorának, mind édes Atyjának ő Excellentiájának meg-hidegedett tetemei felett a' Koporsó tételkor maga Kolosvári Palotáján tett rövid Tanításból DÉÁKI JOSEF által, Kolosv. Ref. Ekl. egyik méltatlan Tanítója által; 1734. 4. Máj. Kolozsvár, Szathmári P[ap] Sándor, 1734. [89.]

A nyomtatványok nemcsak a szertartáson elhangzott három-négy halotti prédikációt tartalmazták, hanem búcsúztató verseket is, amelyek összefoglalhatják vagy kiegészíthetik az addig elhangzottakat. Nem feltétlenül szavalták el őket a temetésen, az is előfordult, hogy utólag, kifejezetten a halottas könyvek számára íródtak.²⁰

Nem egyértelmű, hogy e kiadványok mekkora példányszámban és kinek készültek. A megrendelők osztogathatták őket ajándékba, de megvásárolhatóak voltak bizonyos könyvkereskedőknél is. A halottas könyvek hagyománya nem csak a családnak jelentett lehetőséget a megemlékezésre – a prédikációk szerzőinek is módot adott arra, hogy gondolataikat publikálhassák patrónusaik költségén, és ezzel növelhessék saját ismertségüket.²¹

A Debreceni Református Kollégium számos halottas könyvet őriz. Hogy a neves iskola összegyűjtötte és megővta őket, azt főként a teológiaoktatás módja magyarázza. A Kollégium diákjai a prédikációírás elsajátítása során a mai napig tanulmányozzák az elmúlt korok szerzőinek a könyvtárban fennmaradt munkáit. Ezekben a prédikációkban megvizsgálják a különböző alkalmakra kiválasztott igehelyeket, illetve azokat az eszközöket, amelyekkel a prédikátor élt – például hogy a temetéseken hogyan kötötték össze a vallás általános üzenetét az örök életről, valamint az elhunyt életének áttekintését és példaszerűségét.²² Ez a 18. században sem volt másképpen. A prédikátorok tanulmányozták elődeik és kortársaik munkásságát, és ami elnyerte a tetszésüket, azt maguk is alkalmazták prédikációik megírásakor.²³ Kun Borbála temetésén Solymosi Mihály megemlíti azokat a „*Halotti Prédikátiókat, Orátiókat, Elegiákat vagy siralmas Deák verseket*”, amelyek Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első feleségének, Károlyi Zsuzsánnának a temetésekor elhangzottak, és amelyeket ő maga is nyilvánvalóan jól ismert, hiszen a tartalmukat idézve állítja

²⁰ Ubrisi Mária halottas könyvéből nem csak az derül ki, hogy a temetésen elhangzott versek szerzője Pápai M. Mihály, hanem az is, hogy azokat Tornallyai János nemes orátor adta elő. PÁPAI M. Mihály: *E' SIRALOM' FÖLDÉRŐL Mennyei Hazája felé el-indúltt Léleknek BUTSÚ-VÉTELE, Avagy SZOMORU HALOTTI BUTSUZO MAGYAR VERSEK*. In: TISZTESSÉGNEK KORONÁJA. Mellyel, Néhai áldott emlékezetű, ritka példájú, minden Nemes Virtusokkal, drága jó erköltszel és ékességgel sokakat felyül-mult TEKINTETES NEMZETES PESTI UBRISI MÁRIA ASZSZONY; TISZTELETES TUDOS és az egész Világra ki-terjedett Hirű Második TSEETSI JÁNOS URAMNAK A S. Pataki Collegiumnak már XIX. Esztendőktől fogva-való ditséretes és emlékezetes Professorának, «s édes Attyának, az ISTEN» Anyaszentegyháza» Nagy Oszlopának, XVI. Esztendőig és III. Hólnapig való szerelmes, serény és Hüséges Hitves Társa, «s Világon való rövid és tsak XXXIII. Esztendőt tartó és mind kedves Férjével, mind maga személyében a» sok háládatlan és irígy Emberektől sok szenvedést és üldözést látott élete, nagy hirtelen, többire minden fájdalom, és a» halálnak jelei nélkül 1730. Esztendőben, 25. Octobris. reggel 10.00 óra tájban el-végeződvn, meg-hidegedett Teste eltakarításakor és most újokban érdeme szerint MEG-TISZTELTETETT. Kolozsvár, Szathmári Pap Sándor, 1731. [51.] Ezzel szemben Solymosi Mihály Kun Borbála halottas könyvébe írott búcsúverse a keltezése szerint két héttel a temetés után született: SOLYMOSI é. n., [23–28.]

²¹ FARKAS 2009, 235.

²² FEKETE 1993, 4–7.

²³ NAGY 2004, 142.

a hallgatóság elé példaképként az elhunyt nagyszont – egy részletet pedig külön is idéz az elhunyt udvari prédikátorának, Keserői Dajka Jánosnak a verséből.²⁴ Nem véletlen tehát, hogy sok közös vonás fedezhető fel különböző szerzők művei között.

Feleségek, anyák, gazdasszonyok

A nők felett mondott prédikációkban, illetve a halottas könyvekben megjelentetett versekben különösen sok a hasonlóság, ugyanis számukra nem létezett a lehetséges életpályáknak az a változatossága, amelyek nyitva álltak a velük azonos társadalmi helyzetű férfiak előtt.²⁵ Az ő útjuk a házasságkötés felé vezetett – a lányokat édesanyjuk egészen fiatal koruktól kezdve, saját példáján keresztül és gondos neveléssel igyekezett felkészíteni a házasesetre.

Mik voltak az elvárások egy férjezett asszonnyal szemben? A halotti prédikációkkal foglalkozó tanulmányok háromféle női szerepkörre hívják fel a figyelmet: a feleségére, az anyáéra és a gazdasszonyára.²⁶ Mivel mindhárommá a házasságkötéssel válhatott a nő, talán mondhatjuk, hogy igazából az utóbbi kettő is a „feleség” státuszhoz kapcsolódott, és a különválasztás alapja inkább csak az volt, hogy ki vagy mi iránt tartozott felelősséggel a ház asszonya. Ezenkívül a feleségnek, mint minden hívőnek, szem előtt kellett tartania vallása gyakorlását és lelke állapotát is.

Jó feleségek

A feleség kiválasztását a halotti prédikációk nagy körültekintést igénylő feladatként írják le, ami nem is sikerül mindenkinek: „*Meg-esik az sokszor, hogy a’ szenteknek-is bóldogtalan házasságok esik; mert ök-is meg-botolhatnak a’ házassulásnak útában*”.²⁷

²⁴ SOLYMOSI Mihály: *Az Istenben bizó KEGYES ASSZONYNAK BELSŐ ÉKESSÉGE, és ISTEN ELŐTT KEDVES ÖLTÖZETE. Mellyben fel-öltözvén Szelid és tsendes lélekkel, ékesgette magát sok szenvedési között-is, egész életében, A’ MÉLTÓSÁGOS GROF Széki TELEKI JOSEF Uram’ minapi kedves Házas Társa, NéhAI MÉLTÓSÁGOS KUN BORBÁRA ASSZONY: Életének 36. Házasságának 21. Esztendejiiglen. Melly drága Öltözetét hagyván sok ízben, életében, s halála előtt-is, édes jó LEÁNYÁNAK; Most pedig, minekelötte a’ földbe bé-szállana, utolsó Tisztesség-tételének emlekezetes BORBÁRA NAPJÁN, Ajánlja, az egész egybe gyűlt Sokaság előtt. minde- kegyes asszonyoknak mint szent életü Sára’ igaz hitbéli Leányinak, SOLYMOSI MIHÁLY, Vizaknai Prédikátor által; a’ Kertsesőrai Udvari Templomban, 1720. Esztendőben, Karátson havának 4. napján.* In: *Az Istenben bizó...* Kolozsvár, Telegdi P[ap] Sámuel, évszám nélkül [12–13.]

²⁵ NAGY 2004, 140–141.

²⁶ NAGY 2004, 148.; ill. BELLÁGH Rózsa: „*A jó és bölcs asszony*” a 18. századi halotti beszédekben. In: *A nők világa. Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok.* Szerk. Fábri Anna–Várkonyi Gábor. Bp., Argumentum, 2007. 212.

²⁷ NÁDUDVARI Péter: *A’ valóságos jó Feleségnek IDEÁJA.* In: LUGUBRE SACRUM..., [11.]

Az elkövetett tévedés súlyos következményekkel járt, hiszen a házasságok élethossziglan – tehát az egyik fél haláláig – tartottak, a válás pedig, bár lehetséges volt, ritkaságszámba ment.

A frigyek a legtöbbször nem szerelemből kötöttek: a házasulandó felek olykor nem is ismerték egymást előzőleg. „*A’ kinek az előtt esmeretségében / Nem voltam, s tsak akkor estem-bé kedvében...*” – írja az elhunyt feleséget megszólaltatva Pápai Mihály Csécsi János és Ubrisi Mária eljegyzéséről.²⁸ Kun Borbála házasságkötésének napjára emlékezve a prédikátor említést tesz a két örömanyról, Rédai Máriáról és Vér Juditról, akik a vőlegényt, Széki Teleki Józsefet egy igazán erős asszonnyal koronázták meg – ők lehettek azok, akik megszervezték a két fiatal egybekelését.²⁹

Mai szemmel nagyon fiatalon mentek férjhez akkoriban a nők. Köleséri Sára még nem töltötte be a tizenötödik évét, amikor Komáromi György menyasszonya, majd felesége lett 1688-ban. Kun Borbála tizenöt évesen ment férjhez. Amikor az ötvenéves Rhédey Krisztina 1731-ben meghalt, tízévi házasságát követő huszonöt év özvegység állt mögötte, tehát ő is tizenöt évesen kötött házasságot. Ubrisi Mária tizenhat éves múlt, amikor Csécsi János felesége lett 1714-ben. Köleséri Sára menyéről, Was Annáról halottas könyve alapján tudjuk, hogy amikor huszonegy évesen, 1723-ban meghalt, már hat éve és huszonnégy hete volt férjnél.

A házasságkötését követően egy nő életében a legfontosabb szerepet Isten után a férje töltötte be. A nő helyét a férfihöz képest a Biblia alapján határozták meg. Ugyanis Mózes első könyve szerint Isten a férfit teremtette elsőként és a saját képmására, míg a nőt másodikként, már a férfi oldalbordájából, a férfi képmására és a férfi kedvéért alkotta meg. A nők férjüktől függő helyzetét a bűnbeeséssel és Isten azt követően meghozott ítéletével indokolták: „*A’ te akarod a’ te férjednek birodalmában lészen; és önéki hatalma lészen rajtad*”.³⁰ Ahogyan Isten parancsol a férfinak, úgy parancsol a férfi is a nőnek – tartották. A feleség mindenekelőtt engedelmességgel tartozott a férjének. Ez alól legfeljebb az menthette fel, ha a férfi akadályozta őt vallása gyakorlásában, különben épp a bibliai eredeztetés miatt keresztényi kötelessége volt teljesíteni az ura akaratát.³¹

²⁸ PÁPAI 1731, [54.]

²⁹ KAMARÁSI György: *JO FELESEG’ CZIMERE. Mellyet, a’ sok jelességekkel fénlett, Néhai Méltóságos KUN BORBÁRA Uri Nagy-Aszszony, Méltóságos Széki TELEKI JOSEF Gróf Ur’ kedves Házás Társa’ földbe takarítottasakor, a’ Kertsesórai Udvari Templomban, koporsójára ragasztott KAMARÁSI GYÖRGY Fagarasi Református Prédikátor, Salamonnak ama’ szavaiból: Péld. 12:3. Az Erős Aszszony Koronája a’ maga Férjének.* In: *Az Istenben bizó...*, [22.]

³⁰ IMÓZ. 3,16. (SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [6.]

³¹ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [6–7.]

Azonban, bár a nő a házasságban alávetett helyzetben volt, a kortársak azt sem tagadták, hogy nagy hatással van férje életére, lelkére és pályafutására.

A temetési prédikációk hosszú listát tárnak elének a jó feleség tulajdonságairól. Engedelmessége mellett a viselkedésének szemérmesnek, csendesnek, józannak, mértékletesnek, békésnek és szelídnek kellett lennie, emellett ügyelnie kellett rá, hogy „*társalkodás*” során csakis megfelelő szavak hagyják el a száját.³² A helyes magatartásra a nőnek különösen oda kellett figyelnie, hiszen nem csak az ő megítélése múlott rajta. Ha a közösség szemében a viselkedése nem volt megfelelő, azzal saját maga mellett a férje nevére is szégyent hozott.

Amikor az asszony a nyilvánosság előtt mutatkozott, a megjelenésének ápoltnak, rendezettnak és alkalomhoz illőnek kellett lennie. Egy olyan korban, amikor különféle intézkedések születtek a ruhaviselési szokások szabályozására, a halotti prédikációknak is témája volt a női külső. Solymosi Mihály Kun Borbála temetésén ezzel kapcsolatban megengedően nyilatkozik: a ranghoz illő öltözetet Pál apostol sem tiltotta, előkelő környezetben igenis méltó módon kell felöltözni. Ráadásul azt is elismeri, hogy a tiszta és fehér ruhák az élet örömei közé tartoznak. A nők „*tisztességes öltözettel ékesítsék magokat*” – tisztességes öltözködésük költségét pedig a férjüknek kell állnia, hiszen az ő feladatuk, hogy „*feleségeket tisztességben tartsák*”, mindezt bibliai alapon. Cserébe a nőknek mértékletesnek kellett lenniük, nem illett kihívóan ruházkodniuk vagy telhetetlenül folyton újabb és újabb darabokra vágniuk. A külsejük csinosításával pedig csakis egyetlen férfinak, a férjüknek volt szabad kedveskedniük – a szépítkezés célja nem lehetett az, hogy „*másokat fel-gerjesszenek*”. A túlzásba vitt cifrázkodás – folytatódik a prédikáció – Isten haragját idézi az országra, ahogyan a férfiviseletet és fegyvert magára öltő asszony is helytelenül cselekszik. A korabeli divatról kiderül, hogy a módos nők nyuszt-, hiúz-, nyestprémbe öltöztek, öltözköket bársony-

³² KAMARÁSI É. N., [22.]; SZÖDI István: *Az igaz, és Férjéhez hűséges Feleségnek PÉLDÁJA; Mellyet, A' boldog emlékezetű URI ASZSZONYNAK, TEKÉNTETES NEMZETES KERES-EERI KÖLESÉRI SÁRA ASZSZONYNAK meg-hidegedett Teste felett, emlékeztire, s tisztességére, a' Háznál lévő Gyülekezet előtt le-rajzolt, és beszéllett SZÖDI ISTVÁN, a' Debreczeni Reform. Eklésiának egyik Tanítója*. In: MONUMENTUM FUNEBRE. Az-az: Istennek jó-kedvéből meg-találtatott, szelíd, és tsendes léleknek rothadatlanágával meg-ékesítettett, igaz, és Férjéhez hűséges Feleségnek, Néhai TEKÉNTETES NEMZETES KERES-EERI KÖLESÉRI SÁRA ASZSZONYNAK; TEKÉNTETES, NEMZETES és VITÉZLŐ COMÁROMI GYÖRGY URNAK, Tekéntetes Nemes BIHAR Vármegyének számos Esztendőök alatt, érdemes ordinarius Vicé-Ispánnának: Mostan-is pedig Nemes Szabad és Királyi DEBRECZEN Várasának hűséges Fő Birájának szerelmes Házastársának el-temettetésének idejekor, Sz. Mihály Havának 8. napján, 1722. Esztendőben, a' Háznál és a' Temető-helyen el-mondattatott, HALOTTI EMLÉKEZETE. Debrecen, Viski Pál, évszám nélkül. [7.]

nyal, vont arannyal, selyemmel díszítették – a selymet egyébként a prédikátor a selyemhernyó ganéjaként határozza meg.³³

A kifinomult öltözködést az igehirdetések annyira összekapcsolták a női nemmel, hogy a női lélekkel kapcsolatban is lelki vagy belső öltözekről szólnak a prédikátorok, amire legalább ugyanolyan gondosan kell ügyelni, mint a fizikai ruházatra.³⁴ A szép ruhák és a vonzó külső önmagában kevés volt, a nőktől elvárták azt is, hogy értelmesek – bölcsek – legyenek, hiszen az erős asszony „*Férjfiui elmével vetélkedő nagy elméjű*” nő.³⁵ A vizsgált prédikációkban kevés szó esik az eltemetett nők műveltségéről, de általában elmondható, hogy bölcsességük és tanultságuk nem a szó szoros értelmében vett tudományos ismereteket takart, hanem gyakorlatiasságot és életbölcsséget, aminek ószövetségi mintája Abigél, valamint bibliai és vallásos tudást, amellyel kapcsolatban a „*jól tanultt Lídia*” szerepelt a nők példaképeként. Kun Borbálával kapcsolatban a bölcsességről mint a „*kegyesség tudományáról*” szól a prédikáció. Lánya, Teleki Krisztina is az üdvösség tudományát tanulva készült a felnőtt életre.³⁶ „*Bársony árros Lydia: Isten igéjének szeretője 's olvasója*” volt Bánffy Kata.³⁷ Köleséri Sáráról is kiderül, hogy „*magánosan Isten' beszédének olvasásában hűséges és szorgalmatos: gyermekségétől fogva tudta a' Sz. Írásokat, mellyek ötlet böltstst tették az idvességre*”.³⁸ Rhédey Krisztinának „*jól tanult lelke*” volt, ami szintén vallásos

³³ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [7–8.], [10–11.]

³⁴ Ld. SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*; VÁRADY TZELEK Sámuel: *AZON B. EMLEKEZETÜ TEK: TISZTELETES, NEMZETES ASZSZONYNAK Az ő Eleihez való takaríttatásakor; a' gyászos és siralmas Háznál össze-Gyült, Nagy, és Jeles Sokaság előtt, Azon, már említett EGYHÁZI SZOLGA által, lött HALOTTI PRÉDIKÁLLÁS*. In: HALOTTI SIRALOM, és TISZTESSÉG-TÉTEL. Az-az: A' ki-nyomozhatatlan útakon járó ISTENNEK, meg-visgálhatatlan, böltst ítéletiből, teménytelen, s hirtelenül. az élők' földjéről ki-vágotott: igaz termékeny Szölötőnek; életében. jó Férje szerelmes, és hűséges, elalutt Házastársának: úgymint Néhai TEK: TISZTELETES NEMZETES UBRISI MÁRIA ASZSZONYNAK; TISZTELETES, NEVEZETES, TUDOS TSÉTSI JÁNOS UR-NAK, A' Sáros-Pataki Nemes Collegiumnak, mint példában, már sok ízben, tűznek lángjaival küszködő; de a' meg-emésztődéstől, Isteni erő által meg-tartatott tövis-bokornak: valósággal pedig, az Isteni tanúságoknak, a' józan elmei böltstelkedéseknek, és a' tisztességes tudományoknak, magvető, terjesztő helyének; már sok esztendők alatt, Első, érdemes, hűséges, igazgató, élesztgető, s ékesítő, Professorának, szemei' kívánságának, gyönyörűségének, utolsó meg-tisztelésekor. 1730-dik Esztendőben, Mindszent Havának 26. és 29-dik napjain lött, szent ELMÉLKEDÉSEK. Kolozsvár, Szathmári Pap Sándor, 1731. [23.]

³⁵ KAMARÁSI É. N., [19.]

³⁶ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [13.], [15.]

³⁷ ZOVÁNYI 1734, [91.]

³⁸ SZÖDI É. N., [11.]

tudást jelentett.³⁹ Talán olvastak, tanultak mást is a 18. század elejének asszonyai, de az elvárás feléjük mindenesetre az volt, hogy behatóan ismerjék a saját hitüket, és erre neveljék gyermekeiket is. (Az sem mellékes, hogy ha tudjuk róluk: olvasták a Bibliát, akkor azt is tudjuk, hogy tudtak *olvasni*.)

Ubrisi Mária ismereteiről viszont részletesen tudósít a halottas könyve. A sárospataki professzor Csécsi János feleségének előzetes műveltségéről nincs említés, de úgy emlékeznek meg róla, mint aki tudós férjének érdeklődő és fogékony hallgatósága volt. Mihályi Kovács István az özvegyet megszólítva elmondja, hogy

„...veled való lakásában töled, mint bölts és Tudós Férjétől eleget tanúlt, gyakran értekeződött az égen ragyogó ’s tündöklő szép tsillagoknak neveirül az Astronomiáról: gyakran discurrált ’s beszéllgetett veled szent dolgokról Theologicumokról és Philosophicumokról; beszéllgetett a’ léleknek halhatatlanságáról és az örökéletéről, (:a’ mellyet el-ért, :) mellyet magam-is hallottam. Gyönyörködött a’ szép historiai beszéllgetésekben”.⁴⁰

Ugyan nem várták el minden feleségtől, hogy széles körűen – gyakran külföldön is – képzett, tudományos vagy politikai tevékenységet folytató férfinak egyúttal

³⁹ RÁCZ Kelemen: DRAGA NYERESEG, Mellyet; Eletében tellyes szívéből lelkéből keresett, és halálában az ő idvezítő KRISTUSában meg-nyert, Amaz ISTENT főlő, jámbor életű, ISTENéhez nagy szeretetű és állhatatosságú Kegyes Özvegy Ur Aszszony. A’ Néhai MÉLTÓSÁGOS GROFF BETHLENI BETHLEN FERENTZ Ur, HÁZAS-TÁRSA Néhai MÉLTÓSÁGOS REDEI KRISTINA Aszszony, Mellyet E’ tsekélly Prédikátióban foglalt és ezen idvezült Ur Aszszony’ utolsó tisztelesség tételekor el-mondott a’ Sir felett az Erdő Szent Györgyi Reformat. Templomban az egyben gyűlt Frequentia előtt, a’ meg-keseredett Uri Atyafiaknak vigasztalásokra RÁCZ KELEMEN A’ Buni Reformata Udvari Ecclesiának Prédikátora. 1731. Esztendőben Szent Iván havának 10. napján. In: SZORGALMATOS MARTHA és BUZGÓ MARIA. Kiknek, Amaz Istenfőlő, drága erkölcsű, Istenéhez, Kristusához, szent Vallásához nagy buzgóságú, szemes gazda-aszszonyosságával meszsze terjedt hírű nagy Uri Aszszony a’ Néhai Bóldog Emlkezetű MÉLTÓSÁGOS GROFF BETHLENI BETHLEN FERENTZ UR ÖZVEGYÉNEK, MÉLTÓSÁGOS REDEI KRISTINA Aszszonyinak, Örökké fenn maradandó emlékezetire nyomtattatta-ki, egyik halálán, s töle való el-válásán, szívesen kesergő igaz testvér Attyafia Mélt. BARÓ ANDRASI FERENTZ. Mindenektől követendő szép példája. Mellyet ezen idvezült UR Aszszony hidegedett tetemeinek Koporsóban való tétettetésekor e’ tsekély Prédikátióban foglalt és el-mondott meg-keseredett Uri Attyafiainak vigasztalásokra 1731 esztendőben Böjt-elő Havának negyedik napján az egyben gyűlt frequentia előtt Nagy Búnón RÁCZ KELEMEN Búni Reformatus Prédikátor. Kolozsvár, Szathmári Pap Sándor, évszám nélkül. [44.]

⁴⁰ MIHÁLYI KOVÁCS István: MENNYEI KÍVÁNATOS ÖRÖM, Mellyben E’ sok nyomorúságokkal tellyes Világbul szép tsendes halála után bé-érkezett a’ Szentek Serege közzül, ama’ bóldog emlékezetű, szelid erkölcsű, jámbor, kegyes és ISTENét igazán főlő, NEHAI NEMZETES UBRISI MARIA ASZSZONY, A’ Sááros Pataki N. Collegiumnak érdemes és hasznos TISZTELETES és TUDOS PROFESSORANAK, Szerelmes Házas-Társa, kedves Felesége, szeme, szíve gyönyörűsége, kinek szomorú temetésekor e’ MENNYEI ÖRÖMRÖL együgyően tanított, s prédikállott a’ Sááros Pataki Templomban: MIHÁLYI KOVÁCS ISTVÁN, A’ Pétrahai H. C. L. SZ. G. L. T. Kristus JÉsusnak méltatlan Szolgája, és a’ Zempl. Ven. Tractusnak Nótariussa. In: HALOTTI SIRALOM és TISZTESSÉG-TÉTEL..., [46.]

méltó szellemi partnere is legyen, de Ubrisi Máriával kapcsolatban elismerően szólnak a prédikációk az asszony elméjéről, és cseppet sem tartják helytelennek, hogy érdeklődött a férje szakmai tevékenysége iránt.

A nő, mint az öltözködéssel kapcsolatban láttuk, figyelmet fordíthatott a külsejére, hogy a férje tetszését elnyerje, de fontos volt, hogy kizárólag az övét. A férjhez való hűség volt az egyik legfontosabb kötelesség a nő számára. A férfiaknak a házasságban az egyik legaggasztóbb kérdést az jelentette, vajon gyakori és hosszas távolléteik idején otthon maradó feleségük hogyan viselkedik távollétükben, szem előtt tartja-e párja tisztességét. A prédikációkban felbukkannak magukat másoknak csinosító asszonyok, akik alig várják, hogy az uruk elmenjen otthonról, és elrettentő antik példákkal is találkozunk erkölcstelen nőkkel kapcsolatban. A parázñaság az egyik legsúlyosabb vétség volt, amit házasságba lépő nő elkövethetett, de, mint azt a prédikációk kiemelik, ez az éppen búcsúztatott feleséggel sohasem fordulhatott volna elő, férje bízhatott benne, és nyugodt lehetett akkor is, amikor nem tartózkodott odahaza.⁴¹

A férfiak betegsége esetén az ápolás, az orvosi ellátásról való gondoskodás a feleség feladata volt. Ubrisi Mária nyolc hónapon át tartó súlyos betegsége idején várandósan is ápolta a férjét, amikor pedig gyógykezelésre Eperjesre vitték őt, a feleség oda is vele tartott, és mindent megtett az állapota jobbra fordításáért.⁴²

Nem csak testi, hanem lelki támasza is volt férjének a jó feleség. A példamutatóan erkölcsös, hívő asszonyok a férjük hitbéli épülését is elősegítették. Éva bűnét ugyan nem felejtette az egyház, de a helyesen élő nők egyúttal Sára, Ábrahám példaszerűen jó feleségének lányai is voltak, akik gyakorta a férjükénél is nyitottabbak lehettek a transzcendens világra, ezért aztán tanácsaikra érdemes volt hallgatnia a férfinak, ahogyan Isten sugallatára Ábrahám is meghallgatta Sárát.⁴³ A jó feleség lelki támaszt jelentett a férjének a nehézségek idején vagy betegsége alatt, felvidította, kereste a kedvét és megbecsülte. A „*megférhetetlen*”, Sárospatakon tanártársával és más ellenlábasaival is sokat hadakozó Csécsi János mellett Ubrisi Mária úgy jelenik meg, mint lelki fegyverekkel küzdő férje harcostársa.⁴⁴

Vajon a társadalmi és egyházi elvárások betartásán túl mennyi érzelem fért meg egy 18. század eleji házasságban? Láttuk, hogy a házastársak általában nem szerelemből köteleződtek el egymás mellett egy életre – ilyesmiről a prédikációk egyike sem tesz említést –, akkor hát hogyan érezhettek egymás iránt? A halotti prédikáció műfaja nem feltétlenül képes valós választ adni a kérdésre, hiszen inkább az elvárások jelennek meg benne, nem pedig az érintettek tényleges érzelmei – de már ezek az elképzelések is sokatmondóak lehetnek.

⁴¹ SZÖDI É. N., [5.]; NÁDUDVARI É. N., [11.]

⁴² MIHÁLYI KOVÁCS 1731, [46.]

⁴³ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [9.]

⁴⁴ VÁRADI TZELEK 1731, [18–32.]

A feleségeket a kötetek és prédikációk címei nemcsak kedves, hanem gyakran szerelmes házastársként írják le, a Wesselényi István után haló Bánffy Kata pedig úgy szerepel, mint aki „*Férfjén való sok siránkozása miatt el-bádogyadván, hozzá való búzgó szerelmében a' titkos Isteni igazgatás által el alutt*”. A házaspár temetésén Zoványi György drámai példákat sorol arról, hogy szerelmes nők mi mindenre voltak képesek férjük életének megmentéséért, vagy hogyan követték a sírba bánatukban az általuk olyannyira szeretett férfit. „*Erős volt e' kettő között a' szeretet, mint a' koporsó, kemény mint az Halál, a' vizek azt el nem ólthatták*” – emlékezett a házaspárra a prédikátor, Szathmári Mihály halotti oratóijában pedig a gyászoló asszony férje „*lelkének fele*.”⁴⁵

Kun Borbála sem kényszerből volt jó feleség, Teleki Józsefet tiszta szívből szólította édes urának egészen addig a napig, amikor végül a karjaiban halt meg.⁴⁶ Az Ubrisi Mária halottas könyvében megtalálható egyik cím szerint az elhunyt asszony Csécsi János „*Szerelmes Házas-Társra, kedves Felesége, szeme, szíve gyönyörűsége*” volt. Kettejük kapcsolatáról azt is tudjuk, hogy amikor a férj nem sokkal az asszony váratlan halála előtt Ungvár vármegyébe utazott, Ubrisi Mária nem akarta, hogy a férfi magára hagyja, indulásakor csaknem fél mérföldön át elkísérte, majd sírva tért haza.⁴⁷

A megözvegyült férjek a prédikációk szerint keservesen megsiratták elvesztett feleségüket, Köleséri Sámuel siránkozó, „*nagy bánattal tellyes*” levelekben adta hírül felesége halálát ismeretségi körének. Az özvegy bánatát a prédikátorok természetesen tartják, csupán a gyász túlkapásaival szemben intik, illetve figyelmeztetik, hogy a társ halála is egyike a házasságban felmerülő legnagyobb kísértéseknek, ezért aztán legyen erős, és bánatában ne kezdje el méltatlanul számon kérni Istent, miért kellett a feleségét elveszítenie.⁴⁸ Hasonlókat olvashatunk a többi prédikációban is – a megözvegyült férj bánata minden esetben érthető és indokolt.

A halotti prédikációk nem adhatnak választ arra, valójában hogyan éltek együtt a bennük lefestett férjek és feleségek. Hosszas, más dokumentumokat érintő kutatások sem feltétlenül tárnák fel az igazságot. De az, ahogyan a korabeli ember a jó

⁴⁵ ZOVÁNYI 1734, [83; 89–90.]; SZATHMÁRI Mihály: *HALOTTI ORATIO. Mellyet, NÉHAI HADADI LIBER BARO MELTÓSÁGOS VESSELENYI ISTVÁN ÚR Ö EXCELLENTIAJA Sok jeles Virussai 's Méltóságos Tisztségei szerint NAPI fényekkel vetélkedő tündöklései után lött sok rendbéli setétséget okozott EL-ENYÉSZÉSEKOR Követvén azt Ábigail elméjü minapi Szerelmes H. Társának MELTÓSÁGOS GRÓF LOSONTZI BÁNFFY KATA ASZSZONYNAK-is Szomorú példájú Eclipsisse és Halála Siralmas Nemzetünknek Sorsán bánkódván, mondott 'Sibón, 1734-dikben Aug. 22-dik napján SZATHMÁRI MIHÁLY, m Vásárhelyi N. Collegium' együgyü Tanítója*. In: SERKENTŐ ORA..., [106.]

⁴⁶ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [14.]

⁴⁷ MIHÁLYI KOVÁCS 1731, [46.]

⁴⁸ SOLYMOSI M.: *Temetési Emlékezetnek...*, [28–29.]; NÁDUDVARI Péter: *A' valóságos jó Feleségnek IDEÁJA; Mellyet a' Palotán öszve-gyűlt frequentia előtt le-rajzolt, és a' megbólt Méltóságos Gróf BETHLEN JUDIT ASZSZONYRA, lélek és igasság szerint szabott NÁDUDVARI PÉTER, a' Szászvárosi Refor. Eklésiának Plébánussa, és azon Capitulumnak Decanussa, 1720. esztendőnem. Bőjtelő hav. 18-dik napján*. In: LUGBRE SACRUM..., [11.]

házasságot elképzelte, mégis elárulja, hogy a békés, meghitt együttélést tekintették ideálnak, a kiegyensúlyozott házaselet titka pedig egymás kölcsönös megbecsülése és segítése volt. A házastársi szeretetet nagy értéknek tartották, megható példáit nemcsak bibliai és történelmi anekdotákban, hanem az elhunytak életében is fel tudták mutatni. A szeretet együtt járt a harmónia fenntartásával a közös élet során, áldozatkészséggel a társ súlyos betegsége esetén és a halála utáni mélységes gyással, fájdalommal.

Az a szerelem, amit a halotti prédikációk bemutatnak, nem valamiféle szenvedélyes, lángoló érzelem, hanem férfi és nő sírig tartó, erős szövetsége, ami átvészeli a nehéz időszakokat is, és átsegít az élet megpróbáltatásain. *Éppen ezért tévedés a kora újkori házasságot úgy elképzelni, mint egy csak gyereknemzési célú intézményt, bár természetesen fontos része volt ez is.*

Gondos anyák

A feleség leglényegesebb feladatai közé tartozott, hogy gyermekeket szüljön a férjének. Nádudvari Péter egy helyen kifejti, hogy a házasság állapota kedvesebb Istennek, mint a szüzesség, hiszen a feleségeknek köszönhető, hogy „*a' szent mag szaporodik*”.⁴⁹

Mivel a nők fiatalon házasodtak, nagyon korán megkezdtek a várandósságok sorozatát, ami kezdetleges egészségügyi viszonyokkal társulva gyakran okozta az anyák halálát vagy tartós gyengélkedését.⁵⁰ A gyermekhalandóság még ennél is tragikusabb képet mutatott. Köleséri Sára tizennégy gyermeknek adott életet, akik közül azonban csak öten éltek túl anyjukat.⁵¹ Bánffy Kata nyolc gyermekéből négyet veszített el.⁵²

Ubrisi Mária kilenc gyermeket szült, közülük négyet eltemetett. Az emlékére kiadott halottas könyvből szokatlan részletességgel olvasható ki tizedik terhességének tragikus végkimenetele. Az asszony nem sokkal a szülés várható időpontja előtt még aktív volt, ráadásul férje elutazása miatt rá maradt az egész ház gondja. Talán nem is aggódott különösebben, hiszen János fiát sokkal zaklatottabb körülmények között várta férje súlyos betegsége alatt. Egyik este aztán hirtelen rosszul lett tört rá, ami heves fájdalmakkal és erős vérzéssel járt.⁵³ Annyi ereje még maradt, hogy másnap hajnalban elbúcsúzzon az időközben hazaérkezett férjétől, de délelőtt tíz óra körül meghalt. Csécsi Jánost a felesége temetésén Mihályi Kovács István azzal vigasztalja: jobb, hogy az asszonnyal együtt a magzat is odaveszett, hiszen különben az öt árva mellett még egy dajka nélkül maradt csecsemőt is nevelnie kellene.⁵⁴

⁴⁹ NÁDUDVARI é. n., [10.]

⁵⁰ BELLÁGH 2007, 212.

⁵¹ SZÖDI é. n., [4–5.]

⁵² SZATHMÁRI 1734, [105.]

⁵³ VÁRADI TZELEK 1731, [31–32.]

⁵⁴ MIHÁLYI KOVÁCS 1731, [46–47.]

Bethlen Judit halálát a temetésen elhangzott prédikációk nem részletezik, de a szüléssel és anyasággal kapcsolatos homályos bibliai utalások mintha azt sejtetnék, hogy ő is egy szerencsétlenül végződött terhesség következtében hunyt el.⁵⁵

A prédikációk a gyermekek elnevezésének okát két esetben említik, egyszer Csécsi János és Ubrisi Mária János fiával kapcsolatban – az anyja nevét viselő legidősebb lányra az egyik kötetbeli vers tér ki –, sokkal érdekesebb viszont Rhédey Krisztina keresztnévének története.⁵⁶ Róla ugyanis fennmaradt, hogy édesanyja még a születése előtt, egy temetésen elmondott prédikációban hallotta a Krisztina nevet, ami akkor annyira megtetszett neki, hogy elhatározta: ha a gyermeke lány lesz, erre a névre keresztelteti majd.⁵⁷

Az anyától elvárták, hogy gondoskodjon gyermekei vallásos neveléséről, hogy istenfélő hívekké váljanak. (Természetesen nem csak neki, hanem az apának is jó példát kellett mutatnia.) Köleséri Sára temetésén elhangzott, hogy gyermekei lelki épülésére reggelente és esténként is szánt időt.⁵⁸

A fiúkat igyekeztek taníttatni, így például apja mintájára az ifjabb Csécsi Jánost is tudományos pályára szánták szülei, Köleséri Sára és Komáromi György két idősebb fiáról pedig megtudjuk, hogy anyjuk halálakor már ők maguk is politikai tisztségeket viseltek.⁵⁹ A lánygyermekek otthon, az anyjuktól lesték el mindazt, amit a háztartásról és a helyes női viselkedésről tudniuk kellett későbbi életük során.

Bánffy Kata már férjezett lányait úgy említik a temetésen, mint akik édesanyjuk házasságának láttán sajátították el a párjukkal való harmonikus együttélés módját.⁶⁰ Kun Borbála halálakor Teleki Krisztina éppen férjhez menetelére készülve maradt árván. A prédikátor megdicséri őt, amiért erkölcsös, keresztényi viselkedés terén mindig hűen követte az édesanyja példáját. Azonban azt sem titkolja, hogy az anya korai halálával az ifjú Krisztina milyen nehéz helyzetbe került:

„Kivánta ugyan látni örömodet, siettette jó karban venni dolgaikat; de mikor leg-jobban gyönyörködik vala benned; magad is mikor leg-inkább ragaszkodol vala hozzá, és sokat vársz vala jó és szíves Anyai indulatjától, jövőendő előmeneteledre; sőt körülötted való dajkálkodását, tanáts-adását, édes Anyai segítségét, mikor leg-szívesebben óhajtod vala; akkor hagya-el, elég gyászodra és szomorúságodra!”⁶¹

⁵⁵ SOLYMOSI M.: *Temetési Emlékezetek...*, [22–25.]

⁵⁶ VÁRADI TZELEK 1731, [31.]

⁵⁷ RÁCZ é. n., [43.]

⁵⁸ SZÖDI é. n., [12.] Mindez talán az apai példa hatása volt, hiszen az idősebb Köleséri Sámuel nagy fontosságot tulajdonított a házi áhítatoknak, a témával kapcsolatos művét pedig még a 19. században is olvasták a debreceniek. [CSORBA Dávid: *A zászlós bárány nyomában. A magyar kálvinizmus 17. századi világa.* (Speculum historiae Debreceniense). Budapest, Kálvin, 2011. 17.]

⁵⁹ MIHÁLYI KOVÁCS 1731, [47.]

⁶⁰ SZATHMÁRI 1734, [109.]

⁶¹ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [15.]

Az anyák tehát gondoskodtak fiaik és lányaik keresztény neveléséről és elindításukról felnőtt életükbe. De vajon milyen lehetett eközben anyák és gyermekek kapcsolata?

Valaha elterjedt nézet volt, hogy a kora újkorban, amikor még nagyon magas volt a gyermekhalandóság, a szülők kevésbé ragaszkodtak a gyermekeikhez, a velük szembeni viselkedésük inkább távolságtartó volt, szinte rideg. Mára a kutatások ezt megcáfolták.⁶²

Köleséri Sára nemcsak abban volt példamutató, ahogyan nevelte a gyermekeit, hanem abban is, mennyire szerette őket.⁶³ Kun Borbálát a halála előtt az aggasztotta a legjobban, mihez kezd majd nélküle a fia és a lánya. A halotti prédikációkból nemcsak az derült ki, hogy Krisztina sorsát igyekezett egyengetni, hanem az is, hogy József úrfi a névnapján minden évben verssel köszöntötte fel az édesanyját.⁶⁴ Ubrisi Mária gyermekei közül a prédikációk kiemelik Jánost, aki az apja után kapta a nevét, és akit egy nehéz élethelyzetben az anyja úgy képzelt el, mint későbbi támaszát a férje halála után. Végül az apa életben maradt, de a fiúhoz továbbra is nagy reményeket fűztek a szülei.⁶⁵ Gyalakúti Lázár János, a költő fiatalon verset írt édesanyja emlékére annak halottas könyvébe.⁶⁶ Kun Borbála temetésén életben maradt, idős édesanyját Solymosi Mihály nem is nagyon próbálja vigasztalni, hiszen az anyák számára felnőtt, családos gyermekük halála is élethosszig tartó fájdalmat jelent.⁶⁷

A nők nem feltétlenül csak a saját gyermekeiket nevelték. Bethlen Juditot korai elárvulása után Klára nővére vette magához, és a Bánffy családnál nőtt fel.⁶⁸ Rhédey Krisztina, akinek saját gyermekeiről nem tesznek említést a halotti prédikációk, Pongrácz Györgyné Rhédey Anna asszonyt és Bánffy Zsuzsánnát saját lányaiként szerette. Az épp akkoriban nősülő Bánffy Péter boldogságát is nagyon szerette volna látni – de a férfi párjával már nem találkozhatott a halála miatt.⁶⁹ Úgy tűnik tehát, hogy bár neki magának nem volt saját gyermeke, anyai érzéseit a rokonságában sikerült kamatoztatnia.

⁶² A témával foglalkozó tanulmánykötet: *Gyermekek a kora újkori Magyarországon: „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis fraucimmerecskét nekünk”*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok). Szerk. Péter Katalin. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1996.

⁶³ SZÖDI É. N., [13.]

⁶⁴ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [14–15.]

⁶⁵ MIHÁLYI KOVÁCS 1731, [47.]

⁶⁶ GYALAKÚTI LÁZÁR JÁNOS: „Mind jók ’s mind gonoszok az Urtól származnak...” In: LUGUBRE SACRUM..., [31–32.]

⁶⁷ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [14.]

⁶⁸ SZATHMÁRI MIHÁLY: *HALOTTI ORATIO. Mellyben, Az Istentől tanítatott Jó Léleknek, az örökké megmaradandó halhatatlan kintsre, és ditsőségre való bölts, és maga természetivel megegyező vágyakozásáról, a’ felfebb jelenttetett Istenfő Néhaj MÉLTÓSÁGOS GROF URI ASZSZONY Teste felett, a’ Batzai Udvarháznál, röviden beszélgetett SZATHMÁRI MIHÁLY, a’ S.p. M:Vásárhelyi Reform: Collegium Professora*. In: LUGUBRE SACRUM..., [19.]

⁶⁹ RÁCZ K.: *SZORGALMATOS MARTHA...*, [21.]

Szemes gazdasszonyok

A jó feleség segítette férje munkáját az *aeconomia* terén is. Hagyományosan a férfi feladata volt a döntés a gazdasági kérdésekben, de ha valamilyen hivatalos elfoglaltsága elszólította otthonról, akkor a felesége vette át tőle a családi javak kezelését. Ugyanez történt akkor is, ha a férfi megbetegedett.

Mivel a férj közéleti tisztsége vagy szakmai tevékenysége sok időt és energiát igényelt, a háztartás vezetése a nő feladata volt. Az igazán jó feleség mellett „*nem szükség a' Férjfiúnak mindent a' házban a' maga szemeivel meg-tekínteni*” – mondja Szödi István Köleséri Sára temetésén.⁷⁰ A nő uralma otthona falain belül a férfi nő fölötti uralmához hasonló. Ahogyan Isten a férfi nevében parancsol a feleségének, úgy parancsol a feleség a férj nevében a háznépének.⁷¹ Teszi ezt „*illendő és meg-méréséklett keménységgel*”.⁷² De nem csak parancsol, ügyelnie is kell rájuk, gondoskodni fizikai szükségleteikről és lelki életükről egyaránt.

Míg a bibliai Márta alakja máshol úgy szerepel, mint aki a krisztusi tanítást hallgató testvérével, Máriával szemben a fizikai világra fordít nagyobb figyelmet, a jó gazdasszonyokat vele azonosítani elismerést jelentett. Azt tartották ideálisnak, ha egy nőben a két viselkedésminta egyesült, tehát odahaza Mártaként viselkedett, a templomban pedig nyitott szívvel hallgatta az igét, mint Mária. Ez a kettősség gyakran előkerül a prédikációkban.⁷³ A szorgalom a nők nagyra becsült erénye volt. Halottas könyve szerint Ubrisi Máriának a halálát is ez okozta, hiszen még nem sokkal a szülés várt ideje előtt is tevékenykedett az otthonában, hogy ezzel épp házon kívül tartózkodó férjének kedveskedjen.⁷⁴

A jó gazdasszony nemcsak megtartotta és gyarapította a család javait, hanem bőkezűen adakozott is. Rhédey Krisztina például amellet, hogy „*Isten szolgálit az Isten titkainak hűséges sáfárit, Mint mennyei Urának legatussit*” támogatta, és a „*Collegiumok, lelki Dajkák, Scholák*” részére is adományozott, „*nem utálta meg a' szegényeket is, mert volt egy ajtaja Házának, mellyen a' szegények minden audentia nélkül bátran bé járhattak*”.⁷⁵ De nem csak ő, mások is adtak az egyházak, a kollégiumok és a szegények javára. A jótékony asszonyokat az újszövetségi Tabithával állították

⁷⁰ Szödi é. n., [7.]

⁷¹ Uo., [9–11.]

⁷² Nádudvari é. n., [11.]

⁷³ A Rhédey Krisztina koporsóba tételekor elmondott prédikáció címe *SZORGALMATOS MARTHA és BUZGO MARIA*, amelyben a példamutató özvegyasszonyt mindkét nőlakkal párhuzamba állítja Rácz Kelemen, de a halotti versekben is gyakoriak a Kun Borbálát méltatóhoz hasonló sorok: „*Házánál volt Mártha, / Templomban Mária...*” (SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó...*, [16.])

⁷⁴ VÁRADI TZELEK 1731, [32.]

⁷⁵ RÁCS K.: *DRAGA NYERESEGE...*, [46.]

párhuzamba a prédikációk, aki híres volt jócselekedeteiről, és végül pártfogoltjainak köszönhet, hogy Péter apostol segítségével feltámadt a halálból.⁷⁶

Özvegység

Főként a házas nők halála után jelentek meg halottas könyvek, elsősorban a férfiak állítottak velük emléket feleségüknek. Ezért aztán a házaseletről tudhatunk meg a legtöbbet a nők életéről szóló halotti prédikációk alapján, a Rhédey Krisztina emlékére kiadott nyomtatvány viszont arról beszél, hogyan élhetett megfelelően egy korabeli özvegyasszony.

Akkoriban akár a férfi, akár a nő vesztette el házastársát, főként fiatalabb korban célszerű volt újraházasodnia. Bethlen Judit először Lázár György felesége volt, később hozzáment Köleséri Sámuelhez, elhunyt férje orvosához. Erről viszont a halotti prédikációkban nem történik említés, az előző házasságra csak az elhunyt feleség három gyermekének vezetékneve utal.

Gróf Bethlen Ferenc felesége, Rhédey Krisztina viszont nem ment még egyszer férjhez, miután tízévi házasság után, alig huszonöt évesen özvegyen maradt. A halottas könyvből nem derül ki, hogy ez az elhunyt férje iránti mély érzelmeinek vagy esetleg a házasságról szerzett kellemetlen tapasztalatainak következménye volt. Mindenesetre ezután élete hátralévő huszonöt évét mint „*ISTENt félő, jámbor életű, ISTENéhez nagy szeretetű és állhatatosságú kegyes özvegy Úr Asszony*” töltötte el.⁷⁷

Rhédey Krisztina tevékeny életet élt. Okos gazdasszony volt, aki a vagyonát megfelelően igazgatta. Halála után a sareptabéli özvegyhez hasonlították, aki úgy tudott önzetlenül adni, hogy közben mégis megmaradtak a javai. Tekintélyes vagyonából bőkezűen támogatta az egyházat, az akadémiai diákokat, a szegényeket.⁷⁸ Saját költségén adatta ki Dobrai Csulak Sámuel *Lelki olaj* című művét 1730-ban, amit sokakhoz eljuttatott. (Ezért egyébként támadások is érték a prédikátor által pontosabban meg nem nevezett irigy és farizeus személyek részéről.)⁷⁹ Az általa támogatottakkal kapcsolatot tartott. Örömet lelte a beszélgetésekben, egyháziakkal és világiakkal egyaránt megfelelően el tudott társalogni az adott illetőt érintő témákról.⁸⁰

Társadalmi kapcsolatain kívül a családi kötelekeit is gondosan ápolta, a rokonait nagyon szerette. Közeli hozzátartozói a halála után nemcsak formalitásnak tekintették a gyászt, hanem legbelül is érezték – nyomatékosítja halottas könyve, amit egyébként

⁷⁶ SOLYMOSSI M.: *Az Istenben bizó...*, [16.]; SZÖDI É. N., [13.]; RÁCZ K.: *SZORGALMATOS MARTHA...*, [24.]; ZOVÁNYI 1734, [91.]

⁷⁷ Ld. RÁCZ KELEMEN prédikációjának címét.

⁷⁸ RÁCZ K.: *DRAGA NYERESEG...*, [46.]

⁷⁹ RÁCZ K.: *SZORGALMATOS MARTHA...*, [20.]

⁸⁰ RÁCZ K.: *SZORGALMATOS MARTHA...*, [19.]; Uő.: *DRAGA NYERESEG...*, [46.]

szintén egy „halálán, ’s tőle való el-válásán, szívesen kesergő igaz testvér Attyafia”, báró Andrassy Ferenc rendelt meg.⁸¹

Ahogyan a feleség, úgy az özvegy magatartásának is példásnak kellett lennie, ami Rhédey Krisztina esetében teljesült, hiszen méltón gyászolta párját huszonöt éven át. Özvegyként továbbra is halott férje nevéért tartozott felelősséggel: „*diszire éle ez e’ Groffi Háznak a’ Bethlen Familiának Méltóságát, Tisztességét, szép hírét nevét mindenkor maga előtt viseli vala, néhai bóldog emlékezetü Méltóságos Férje nevét halálíg ditséretesen megtartá*”.⁸²

A prédikációk végén versben lefestett özvegységet halványan még ennyi év elteltével is áthatotta a bánat: a feleség „*Huszon-öt esztendőn keservek Máriája*” volt, akinek férje halálával „*napja lön homályos*”.⁸³ Eközben mégis egy kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező nő képe rajzolódik ki előttünk, aki egyedül is megállta a helyét a világban, és tartalmas életet élt – halála után pedig számos híve hálásan emlékezett meg róla.

Hitélet

A házaselet követelményei mellett, mint az egyház valamennyi tagjának, a nőknek is figyelembe kellett venniük a vallás általános előírásait, életük minden területén Istennek tetszően viselkedni, illetve megfelelően gyakorolniuk a hitüket, hogy biztosítsák lelkük üdvösségét, és haláluk valóban *megboldogulás* legyen.

A nő helyét az egyház ugyan alárendeltnek jelölte ki a házasságban és általában az életben, de ez az üdvösség szempontjából nem jelentett valamiféle behozhatatlan hátrányt. „*Bizony személy-válogatás nélkül, Isten’ tekinteti előtt betsületesek, a’ Sárának nem tsak fiai; hanem, hitbéli leányi-is (..) Mert a’ mi Urunknál Istenünknel nintsen személy válogatás a férjfiu és az asszony között; hanem minden valaki az Istent feli, és igazságot tselekedik, kedves Isten előtt*...”⁸⁴

A hit megélésének bibliai példájául a nők elé Máriát állították. Mária a Krisztust vendégül látó Márta testvére volt. Míg Mártát lefoglalták a vendéglátás feladatai, addig Mária leült Jézus lábaihoz, és a tanításait hallgatta. Amikor a nővére megjegyzést tett erre, Jézus így felelt neki: „*Mártha, Mártha szorgalmatos vagy, és sokra igyekezel, de egy a’ szükséges dolog: Mária pedig a’ jobb részt választotta melly el-nem vétetik ő tőle*”.⁸⁵ Ezzel a prédikátorok arra akarták emlékeztetni az asszonyokat, hogy bármekkora felelősséggel tartoznak a háztartásért, gazdaságért és más világi dolgokért, számos feladatuk mellett nem szabad megfeledkezniük a lelkükről sem.

⁸¹ Ld. kötetcím, ill. Rácz K.: *DRAGA NYERESEGE*..., [47–49.]

⁸² *Uo.*, [49.]

⁸³ Rácz K.: *SZORGALMATOS MARTHA*..., [24.]; Rácz K.: *DRAGA NYERESEGE*..., [50.]

⁸⁴ SOLYMOSI M.: *Az Istenben bizó*..., [4.]

⁸⁵ Lk. 10,38–42. (Rácz K.: *SZORGALMATOS MARTHA*..., [3.])

Az egyház a nőktől is elvárta hitük alapos ismeretét és vallásuk e szerint történő gyakorlását nemcsak a templomi istentiszteletek alkalmával, hanem otthonuk falai között is. A hívő asszony rendszeresen imádkozott, valamint odafigyelt családja és háznépe lelki életére is. Az élete során őt érő csapások sem tántoríthatták el hitétől, azokat Isten akaratába való belenyugvással kellett túrnie.⁸⁶

Az Istenbe vetett bizalom fontos mércéje volt a betegségek viselése, a haldoklás és meghalás módja. A vizsgált prédikációk erre minden esetben viszonylag részletesen kitérnek. A súlyos betegségeket, akár gyors lefolyásúak voltak, akár hosszasan szenvedéseket okoztak a halál előtt, a példamutató elhunyt a szövegek szerint csendesen, beletörődéssel és Isten felé fordulva viselte, Rhédey Krisztina például betegsége alatt böjtölt és napi két-három órát imádkozott, Kun Borbála szintén imádkozott és magában zsoltárt énekelt a halálos ágyán. Viszont ez nem jelentette, hogy a haldokló és a hozzátartozói ne tettek volna meg mindent a gyógyulás érdekében a korabeli egészségügyi lehetőségekhez mérten. Széki Teleki József költséget nem kímélve próbálta elősegíteni felesége gyógyulását, és halála előtt az özvegy Rhédey Krisztina is „el-követte (...) az eszközöket”. Az orvostudományhoz fordulni baj esetén nem volt elítélendő dolog, ha a beteg közben „a nyavalyának ki menetelit Istenre bízta”.⁸⁷ Velük ellentétben Bánffy Kata nem igyekezett kigyógyulni betegségéből, és halálért fohászkodott, de ez a férje elvesztésének következménye volt, nem pedig valamiféle vallási fanatizmusé.⁸⁸

A halotti prédikációk érthető módon igyekeznek a gyászolók számára valami szépet találni az elhunyt halálában. Ez lehet az, hogy hosszas haldoklása alatt mellette voltak a szerettei, de arra is kitérnek, hogy az elhunyt gyakorlatilag élete utolsó napjáig aktívan megélte a hitét, és így távozott az életből. A halotti prédikációk tehát nemcsak élni tanították a temetésre összegyűlt közösséget, hanem emlékeztették a híveket a halál elkerülhetetlenségére, és bemutatták nekik a helyes élet mellett a helyes halál mintáját is.

Befejezés

„Bizonyos, hogy voltak a régi időkben is felemelő példái a hitvestársi, szülői és gyermeki szeretetnek, de a családi élet harmóniája nem volt gyakoribb, mint ma. Csupán a hierarchia volt erősebb; nagyobb a fegyelem és nagyobb a dolgok rendjének megvaltoztathatatlanságában való hit” – írta Bobula Ida az 1930-as években.⁸⁹

Mint korábban említettem, a halotti prédikációk sosem mutatják be a teljes igazságot, inkább csak az elvárásokat. Ezek a magánélet területén csaknem ugyan

⁸⁶ KAMARÁSI É. N., [19.]

⁸⁷ RÁCZ K.: *DRAGA NYERESÉG...*, [46–47.]; SOLYMOSSI M.: *Az Istenben bizó...*, [13–14.]

⁸⁸ T. CSEPREGI FERENC(?): *SZENT LETZKE*. In: SERKENTŐ ORA..., [59.]

⁸⁹ BOBULA 1933, 41.

azok voltak, mint Bobula Ida korában vagy napjainkban. Az otthoni harmónia, a házastársak közötti meghitt kapcsolat, megbecsülés és bizalom, a gyermekek gondos, szeretetteljes nevelése és a közös munkálkodás a család javainak gyarapításáért olyan értékek, amelyek az azóta eltelt évszázadokban is megőrizték aktualitásukat. Ami folyamatosan változott, az a fentiek megvalósításáról vallott elképzelés.

A vizsgált prédikációk egyetlen vallás vezető értelmiségének asszonyaival foglalkoznak. Ezeknek a nőknek meghatározott helyük volt az otthoni hierarchiában – férjükhöz képest alá-, de a háznéphez képest fölérendelt. A ház urának tekintélye erős volt, és elméletileg megkérdőjelezhetetlen. De ugyanazok a prédikációk, amelyek ezt a megfellebbezhetetlen fölényt hirdették, arra is felhívták a figyelmet, hogy az engedelmes és jó asszonyok férjüktől kellő megbecsülést érdemelnek.

Míg férfi hozzátartozóik előtt pályák sokasága állt nyitva, e nők számára a házastársi szerep volt az egyetlen lehetőség. Feleségstátusuk pontosan körülhatárolt feladatkörrel járt, a férfi és a nő szerepei között éles választóvonal húzódott. A férfiak életük során, munkájukkal összefüggésben sokak életére hatottak közvetlenül. A nők terepe a családi otthon, birtok, illetve a jótékonykodás volt, viszont a prédikációk alapján ők is megérdemelték az elismerő szavakat haláluk után mindazért, amit életükben tettek.

Az általam vizsgált halotti prédikációkban búcsúztatott női lelkeket az egyház nem tekintette másodrangúnak, az elhunytakról való méltó megemlékezés pedig a nőkre is vonatkozott. A mozgásterük ugyan korlátozott volt, de ezeket az asszonyokat becsülték azért, amit életükben tettek.

Hogy ez kijárt nekik, arról nyomtatott halottas könyveik is tanúskodnak.